

4. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. — К.: Основи, 2001. — 670 с.
5. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. — М.: Прогресс, 1968. — 600 с.
6. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. — N. Y.: Basic Books, 1973. — 543 p.
7. Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал / А. Горц. — М.: Изд. дом Гос. ун-та — Высшая школа экономики, 2010. — 208 с.
8. Основы наукоемкой экономики (Знание-Креативность-Инновации) / Под ред. И. А. Максимцева. — М.: Креативная экономика, 2010. — 456 с.
9. Кондрашова-Діденко В. І., Діденко Л. В. Самозаперечення країнової економіки: особливості та результат-наслідок // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Серія Економіка. — 2011. — № 123. — С. 28—31.
10. Субири Х. Интеллект и разум // Х. Субири. Чувствующий интеллект: в 3 ч. — М.: Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы, 2008. — Ч. III. — 288 с.
11. Ким Ч., Моборн Р. Стратегия голубого океана / Ч. Ким, Р. Моборн. — М.: НIPPO, 2005. — 272 с.

Статтю подано до редакції 28.07.11 р.

УДК 339.13+330.138

В.Д. Лагутін, д-р екон. наук, проф., зав. кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного
торговельно-економічного університету

РИНОК, КОНКУРЕНЦІЯ І ВАРТІСТЬ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто методологічні засади трансформації ринково-конкурентних відносин відповідно до потреб еволюційного формування сучасної моделі економічного розвитку. Проаналізовано вплив конкуренції на якісну модифікацію вартості як економічної категорії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ринок, конкуренція, вартість, стимули до економічного розвитку.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрено методологические основы трансформации рыночно-конкурентных отношений в соответствии с потребностями эволюционного формирования современной модели экономического развития. Проанализировано влияние конкуренции на качественную модификацию стоимости как экономической категории.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: рынок, конкуренция, стоимость, стимулы, к экономическому развитию.

ANNOTATION. Methodological basics of the market and competition relations transformation in accordance with the evolutionary needs of the modern economic development model are examined. The impact of the competition on the qualitative modification of value as an economic category is analyzed.

KEY WORDS: market, competition, value, economic development incentives.

Економіко-теоретичні дискусії про сутність джерел сучасного економічного розвитку, зокрема на основі постіндустріальних інформаційно-комунікаційних технологій виразливо демонструють доречність і актуальність питання про статус ринку як економічної категорії, тобто питання про те, наскільки вільно ми можемо оперувати сьогодні термінами «ринок», «конкуренція» і «вартість». Спроба дати науково обґрунтовану відповідь на це питання як мінімум вимагає звернення до проблеми — якою мірою ринково-конкурентні відносини відповідають змісту постіндустріальної цивілізації і економіки знань; а якщо не відповідають, то які нові стимули до економічного розвитку мають місце в постіндустріальному суспільстві. Складність проблеми взаємозв'язку ринку, держави і постіндустріальної економіки глибоко розглядається у [1, с. 552—559; 2, с. 18—25].

Чи можна вважати, що прийняття рішень в умовах постіндустріальної інформаційно-мережевою економіки на основі конкуренції веде до підриву ефективності? Якщо так, то ринок зводиться до виконання лише кількох допоміжних малозначущих функцій. Якщо роль ринку мінімізується, а простір ринково-конкурентних рішень звужується, то які нові стимули вникають?

Трактування економічного змісту інформаційного суспільства і суспільства, заснованого на знаннях, з позицій заперечення (чи істотного обмеження) ринково-конкурентних засад суспільного виробництва є, на наш погляд, надто однобічним для розуміння теорії сучасних соціально-економічних трансформацій. Новітні трансформації не означають принципової протилежності між концепцією суспільства знань і теорією ринку. Там де є ризики і нестабільність повинна існувати ринкова конкуренція як засіб розв'язання цих економічних проблем. Конвергенція, зростання потенціалу економічної свободи, соціальне вирівнювання не підмінюють тут важливої ролі конкуренції.

Ризик є невід'ємною характеристикою ринкових відносин. Інформація і ризик — це взаємопов'язані аспекти прийняття рішень

в ринкових умовах. Специфіка таких рішень полягає в необхідності здійснювати вибір із масиву існуючих можливостей при невизначеності наслідків, тобто в умовах неповного знання і асиметрії ринкової інформації. Отже, є всі підстави для інтерпретації ринку як сучасного соціально-економічного інституту, значення якого модифікується відповідно до зміни соціально-економічних цілей і завдань суспільного розвитку.

Сутнісні характеристики ринково-конкурентних відносин в умовах сучасного економічного розвитку принципово не змінюються. Світова фінансово-економічна криза 2008—2009 рр. гостро поставила питання про майбутнє ринкового господарства, яке засновано на переважанні фіктивних фінансових ресурсів, а не про долю ринково-конкурентних відносин як таких. Ринок і конкуренція абсолютно домінують в переважній більшості країн світу. І це за умови, що навіть у розвинених країнах фактично існує сукупність різних укладів, коли постіндустріальна економіка поєднується з індустріальним господарством і навіть із доіндустріальними укладами.

Значення ринку і конкуренції в подальшому розвитку національної економіки України повинно зростати. Ринково-конкурентний вибір при цьому ставатиме більш усвідомленим, а центри прийняття економічних рішень — більш відкритими для суспільства. Ринкові відносини формують ефективну внутрішню операційну логіку прийняття рішень в економіці. Становлення більш ефективної конкуренції передбачатиме досягнення розуміння і узгодженості відносно економічних цілей у розвитку суспільства на основі більш тісної співпраці між ринковими суб'єктами.

Ринкове середовище за своєю природою — самоорганізована і саморегульована система. В ході історичної еволюції вона пристосовується до умов функціонування суспільства за допомогою як розширення складу інститутів і механізмів, так і вдосконалення їх взаємодії і комбінування. Через ринок найповніше проявляє себе лібералізація економічних відносин, демократизація влади і індивідуалізація інститутів.

Конкуренція ринкових сил є фундаментальним рушійним чинником розвитку сучасної економіки, а її забезпечення — одним із центральних державних пріоритетів. Конкурентні відносини продукуються ринком у процесі взаємодії приватних і державних інститутів, що ґрунтується на принципах самоорганізації [3, с. 30—33]. З ускладненням економічної системи ринок і держава перетворюється, за висловом А.А. Гриценко, на протилежності, які взаємопередбачають і взаємовиключають одна одну, а

їх взаємовідношення перетворюються на процесуючу суперечність [4, с. 6]. У цьому плані дійсно актуальною стає теза: «більше держави і більше ринку».

Сучасна економічна наука виходить із того, що сама по собі конкуренція не може бути самоціллю, вона впливає з більш високих суспільних цілей. У разі конфлікту інтересів суб'єктів господарювання із заходами держави пріоритет повинен надаватися тим інтересам, які у даному конкретному випадку є найбільш суспільно значущими.

Переломним у історії становлення теорії економічної конкуренції став 1933 р. — рік виходу одночасно двох видатних праць Е. Чемберліна «Теорія монополістичної конкуренції (Реорієнтація теорії вартості)» і Дж. Робінсона «Економічна теорія недосконалої конкуренції» [5, 6]. Ці економісти довели, що ринок, конкуренція і вартість у процесі еволюції економічних систем саморозвиваються. Ці категорії не можуть самозаперечуватися ані інституційно, ані функціонально. Під реорієнтацією теорії вартості Е. Чемберлін розумів не абстрактне трактування вартості як суб'єктивної корисності чи витрат праці, а новий погляд на реальні ринкові чинники, які безпосередньо управляють рівноважною ціною.

Здатність конкуренції здійснювати функції регулювання, мотивації, розподілу та контролю засвідчує її базовий характер та значущість для економіки. Характерною ознакою якості та зрілості економічної системи є не тільки достатньо велика кількість суб'єктів господарювання, але й безкінечно можлива множина конкурентних взаємодій цих суб'єктів. Е. Чемберлін писав: «Економічна теорія — буде це статична чи динамічна теорія, мікро- чи макротеорія, теорія коротко- чи довгострокових процесів — повинна будуватися, спираючись на певний постулат відносно конкуренції» [5, с. 322].

Незаперечним є наявність позитивного впливу сучасної ефективної системи конкурентних відносин на національну економіку в цілому. Безумовно конкуренція є фундаментальним чинником економічного розвитку. Сама по собі конкуренція — не самоціль, а засіб вирішення економічних проблем суспільного розвитку. Суб'єкти підприємництва конкурують там, де є можливість отримати вищі вартісні результати. Це означає, що процес конкуренції пов'язаний із прагненням суб'єктів підприємницької діяльності до підвищення ринкової вартості.

У процесі розвитку економічних систем відбувається суттєва зміна та модифікація ринків, набуття ними нових, більш склад-

них форм як реакція на ускладнення самої економічної системи. Так, можна виокремити, насамперед, ринки вільної конкуренції, монополістичної та олігопольної конкуренції.

Вільна конкуренція домінувала в період становлення та набуття системних ознак ринкової економіки (XVII—XIX ст.). Ринок вільної конкуренції априорі не міг працювати ефективно внаслідок істотних провалів; він заохочував таку поведінку суб'єктів підприємництва, яка була протилежна суспільним інтересам. Забезпечити його відновлення можна було за допомогою лише періодичних криз. Дотримуватися оптимальної амплітуди допустимих відхилень обсягів суспільного виробництва при ринку вільної конкуренції було неможливо. Межі вільного ринку визначалися таким фактором як рівень розвитку грошового ринку, який сформувався і розвивався «паралельно» вільному ринку. Господарською основою вільного ринку є мале і середнє підприємництво; великому бізнесу немає місця в умовах вільного конкурентного ринку.

Наступний етап ускладнення економічної системи пов'язаний з появою монополістичного ринку. Ринкова влада зосереджується тут у руках великих монополій, які виникають на противагу суспільним інтересам. Фінансовою основою панування монополій стає ринок фінансового капіталу. Монополія перетворюється у серйозну соціально-економічну дисфункцію, яка заважає суспільному розвитку і виправити яку сам ринок неспроможний. Це може зробити лише держава на основі розроблення і реалізації антимонopolісної політики. Однак ринок і конкуренція внаслідок цього не зникають; на перший план поступово виходить олігопольний ринок і олігопольна конкуренція.

Олігопольному ринку властивий ряд особливостей. По-перше, в основі такого ринку лежать стратегічні фактори економічної поведінки великих компаній — олігополістів. По-друге, структура олігопольної системи товарного обігу формується двома зовнішніми контурами: фінансовим і валютним ринками. По-третє, сукупність суб'єктів олігопольного ринку (емітент, інвестор, виробник, споживач) формується внаслідок фрактальної подібності їх функцій.

Становлення великих підприємств-олігополістів є наслідком еволюції багатьох складових, зокрема — процесу розвитку виробничих ресурсів, техніки і технологій, товарно-грошових відносин, форм конкурентної боротьби. Причиною збільшення масштабів підприємств (компаній) є ефект економії на масштабі виробництва, який дозволяє знижувати витрати на одиницю продукції. Збі-

льшення обсягів виробництва та реалізації продукції в часі та просторі сприяє, в свою чергу, нагромадженню індивідуальних капіталів, прискорює процес концентрації виробництва в першу чергу в ключових для національного господарства сферах і галузях, де зростання розмірів підприємств зумовлюється вимогами ефективного використання виробничих потужностей.

Зростаючі масштаби виробництва розширюють економічні можливості підприємств (компаній), збільшують їх інноваційну активність та створюють переваги і для економіки в цілому, і для споживачів. Велике підприємство є більш інноваційно ефективним порівняно із конкурентними фірмами. Дж. Гелбрейт підкреслював: «Великий розмір підприємства дозволяє фірмі миритися з невідомістю, яка властива ринку, там, де вона не може бути усунена, дає їй можливість відмовитися від таких ринків, від яких вона при менших розмірах знаходилась б в надто великій залежності, і контролювати інші ринки, на яких вона купує і продає» [7, с. 86].

На сучасному олігопольному ринку посилюється значення синергійних нелінійних взаємодій, а біфуркаційні події в умовах прискореного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій все частіше викликають комунікацію конкуренції та інновації. Теорію конкуренції як процедуру відкриттів (інноваційного розвитку) розробив Й. Шумпетер, який писав: «До сих пір в центрі уваги економістів все ще знаходиться конкуренція, яка має місце у рамках незмінних умов, зокрема незмінних методів виробництва і організаційних форм. Однак, насправді переважаюче значення має інша конкуренція, яка ґрунтується на відкритті нового товару, нової технології, нового джерела сировини, нового типу організації» [8, с. 462].

Синергетичний підхід до дослідження ринкових систем дозволяє виявляти структури, що забезпечують їх стійкий розвиток на основі синергійних ефектів [9, 10]. Подальші якісні зміни економічної ситуації на ринку відображають інноваційні точки біфуркації. Біфуркації ускладнюють внутрішню єдність економічної системи.

Головне завдання ринку — визначення вартості об'єктів і суб'єктів конкретних галузевих і товарних ринків для їх подальшого розподілу на основі синергійних ефектів. Вартість — найбільш зрозумілий і наочний інтегральний показник для власників. Центральне значення набуває не вартість товару, а вартість активу в цілому.

В умовах сучасного ускладнення ринково-конкурентних відносин традиційні ринкові показники — прибуток і розраховані на

його основні показники рентабельності — уже не задовольняють вимог суб'єктів, що приймають ті або інші ринкові рішення. Завдяки розмаїтості методів фінансової звітності, довіра до прибутку як ключового ринкового показника знизилася. Масового поширення, особливо у перехідних економічних системах, набули маніпуляції бухгалтерськими фінансовими результатами. Суб'єктивний вибір тих або інших способів відбиття господарських фактів і операцій, став основою тінізації економічних процесів. Місце прибутку при аналізі ефективності господарської діяльності компаній поступово почали займати показники вартості і генерації грошового потоку.

На цій основі виник новітній управлінський підхід, що одержав назву системи вартісного менеджменту (Value-Based Management — VBM). Йшлося вже не про максимізацію прибутку, а максимізацію вартості (у вигляді конкретного вартісного показника). В умовах розвитку фінансового ринку і появи широких можливостей щодо залучення капіталу (як позикового, так і акціонерного), вартість, що є уособленням зростання фінансового капіталу, виходить на перший план при оцінці ефективності ринкових рішень. При цьому як вартісні показники залежно від конкретної сфери застосування виступають такі показники, як чиста наведена вартість (NPV), скорегована наведена вартість (APV), акціонерна додана вартість (SVA), економічна додана вартість (EVA), грошова додана вартість (CVA), ринкова додана вартість (MVA), вартість компанії/бізнесу (Enterprise Value), вартість акціонерного капіталу (Equity Value), вартість зобов'язань (Net Debt), капіталізація компанії (Market capitalization) і ін.

В умовах постіндустріальних трансформацій характерним явищем стала «дематеріалізація» вартості, що полягає в тому, що рівень витрат на компоненти знань у високотехнологічній продукції (дослідження і розробки, дизайн, маркетинг та ін.) почав значно перевищувати фактичні матеріальні витрати на її випуск. Саме нематеріальні компоненти продукту чи послуги перетворюються в основне джерело вартості. Вартість нематеріальних активів суттєво зростає. Але чи змінює це принципову сутність вартості як економічної категорії? Думається, що ні.

Очевидно, що дискусія про роль ринку і конкуренції в умовах сучасного економічного розвитку далеко від завершення. У контексті основної проблеми цієї статті найбільш важливо те, що ідеї нової економіки не заперечують і не можуть заперечити значущості ринково-конкурентних відносин.

Література

1. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: [навчальний посібник] / Гальчинський А.С. — К.: АДЕФ — Україна, 2010. — 572 с.
2. Єщенко П.С. Подолання ринкового романтизму і фундаменталізму — економічний імператив сучасності / П.С. Єщенко, А.Г. Арсєнко // Економіка і прогнозування. — 2010. — № 2. — С. 7—25.
3. Ходжсон Дж. Что такое институты? / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. — 2007. — №8. — С. 21—39.
4. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України / А. Гриценко // Економіка України. — 2011. — № 2. — С. 4—12.
5. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: (Реориентация теории стоимости) / Э. Чемберлин — М.: Экономика, 1996. — 351 с.
6. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. — М.: Прогресс, 1986. — 384 с.
7. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж. К. Гэлбрейт. — М.: Эксмо, 2008. — 1200 с. — (Антология экономической мысли).
8. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. — М.: Эксмо, 2007. — 869 с. — (Антология экономической мысли).
9. Милованов В.П. Синергетика и самоорганизация: Социально-экономические системы / В.П. Милованов — М.: ЛИБРОКОМ, 2010. — 312 с.
10. Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. Экономика как синергетическая система. / Л.П. Евстигнеева, Р.Н. Евстигнеев. — М.: ЛЕНАНД, 2010. — 272 с.

Статтю подано до редакції 10.08.11 р.

В.М. Фещенко, д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана».

СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИТОКИ, КРИТЕРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ. У статті обґрунтовано критерії визначення поняття «сучасні економічні теорії», проаналізовано основні концептуальні джерела сучасної економічної думки та їхній зв'язок з провідними економічними напрямками сучасності, розглянуто перспективи розвитку економічної теорії в ХХІ ст.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сучасна економічна теорія, критерії розвитку.